

ISTRANI NA RIJEČKOJ BISKUPSKOJ KATEDRI*

Marko MEDVED

UDK 262.14(497.5 Rijeka)“1926/1990“

Teologija u Rijeci –
područni studij KBF

Rijeka, Omladinska 14

Pregledni rad

U prošlosti Riječke (nad)biskupije, svećenici rodom iz Istre koji su joj stali na čelo odigrali su prevažnu ulogu. Od sedam dosadašnjih biskupa (nadbiskupa), čak su trojica bila iz Istre. Riječ je o nedovoljno poznatom Isidoru Sainu iz Zidina kraj Novigrada, prvom riječkom biskupu (1926. – 1932.), potom o Antoniju Santinu iz Rovinja, drugom riječkom biskupu (1933. – 1938.) i Josipu Pavlišiću iz Srbljana kraj Starog Pazina, pomoćnom senjsko-modruškom biskupu (1951. – 1968.), nadbiskupu koadjutoru s titularnim naslovom nadbiskupa pićanskoga (1969. – 1973.) i nadbiskupu riječko-senjskom (1974. – 1990.). Koristeći poznatu literaturu i manje poznato arhivsko gradivo, autor, opisuje djelovanje te trojice prvaka riječke Crkve.

Ključne riječi: riječki biskupi, Isidor Sain, Antonio Santin, Josip Pavlišić, 20. st.

Keywords: the bishops of Rijeka, Isidor Sain, Antonio Santin, Josip Pavlišić, 20th century.

Parole chiave: vescovi di Fiume, Isidoro Sain, Antonio Santin, Josip Pavlišić, XX secolo.

1. Uvod

Veze Crkava u Rijeci i Istri, odnosno biskupija na njenom području, kroz povijest bile su intenzivne. Naselje na području Rijeke još prije nego što je zabilježen prvi spomen njegova današnjega imena, prelazi iz Pićanske pod Pulsku biskupiju što se dogodilo najvjerojatnije u 11. stoljeću. Kandler i većina povjesničara spominju 1028. godinu; Andrija Rački spominje 10. stoljeće.¹

Od sredine 15. do pred kraj 18. stoljeća, pulski biskupi teško i rijetko dolaze u Rijeku: austrijski civilni gospodar grada na Rječini nerado je, pokatkad i nikako, dozvoljavao prisutnost pulskoga biskupa – mletačkog podanika na svome području. Riječki arhidakon, na čelu zbornoga kaptola, dobivao je sve više biskupskih prerogativa. Vlast arhidakona se proteže najprije od Rječine do Učke, od Brseča do Klane, onda i preko Učke. Kada Austrija

* Prošireni tekst referata održanog na Međunarodnom znanstvenom skupu povodom obilježavanja 50. obljetnice DAPA i 220. obljetnice ukinuća Pićanske biskupije, održanog u Pićnu, Gračišću i Pazinu (23. – 24. listopada 2008.).

¹ Giovanni KOBLER, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, sv. I, Trieste, 1978., str. 59; Andrija RAČKI, »Crkveno pitanje grada Rijeke«, *Katolički list*, god. 59, br. 18, Zagreb 30. IV. 1908., str. 209.

1606. zabranjuje svojim podložnicima komunikaciju s mletačkim vlastima, vlast riječkog arhidakona dolazi u Istri sve do Boljuna, Lupoglava, Vranje, Paza, Kožljaka. Rijeka je pod Pulom do 1787. godine kada potpada pod senjsko-modruškoga biskupa.

2. Isidoro Sain O.S.B.

2.1 *Život i formacija u Redu svetoga Benedikta*

Rijeka postaje biskupskim središtem tek u 20. stoljeću dok pripada Kraljevini Italiji. Čak dvojica od sveukupno trojice biskupa iz razdoblja talijanske uprave dolaze iz Istre. Apostolska administratura *Rijeke i predgrađa* uspostavljena je 30. travnja 1920. čime je grad izuzet od senjsko-modruškoga biskupa kojemu je pripadao od 1787. godine. Drugi apostolski administrator (nakon dvogodišnjega mandata Celsa Costantinija) kojega šalje Sveta Stolica, točnije Konzistorijalna kongregacija, je Isidoro Sain (Izidor Šain). Imenovan je 17. rujna 1922., a bio je benediktinski opat Praglie (kraj Padove), inače rođeni Istranin.

Povjesničari su skoro potpuno ignorirali ovoga redovnika iako nas od njega dijeli samo 80-tak godina. Mihovil Šain rođen je 22. studenoga 1869. u Zidinama, općina Novigrad. To da su mu roditelji Antun i Marija rođ. Radislović bili Hrvati i sam priznaje 1926. god. u jednom pismu kardinalu Gaetanu De Laiju. U njemu piše da su mu u obitelji svi govorili »slavenski«, ali da on to u odrasloj dobi nije bio više u stanju.² Ime Mihovil nosi prije uzimanja redovničkoga imena Izidor. Presudan utjecaj na njegovo duhovno zvanje imao je obližnji benediktinski samostan u Dajli.³

Prve godine obrazovanja pohađa u tom samostanu odakle 1884. odlazi u opatiju S. Giuliano u Genovi da bi ondje nastavio s gimnazijom. U glavnom ligurskom gradu 12. studenoga iste godine oblači benediktinski habit. Novicijat provodi pod vodstvom Domenica Serafinija, onog istog koji će tijekom svoje službe u Rimskoj Kuriji dvadesetih godina odigrati važnu ulogu pri stvaranju Riječke biskupije. Isidoro Sain 29. prosinca 1885. daje zavjete. Pokazuje sklonost za klasičnu književnost i filozofiju. Teologiju sluša u Torchiari kod Parme od 1889. do 1891. kada se vraća u Genovu gdje je 11. lipnja 1892. zaređen za svećenika. U genovskom samostanu S. Giuliano, danas napuštenom, Sain preuzima ulogu u formaciji i obrazovanju benediktinskih novaka. Na službama je dekana, tajnika, knjižničara,

² »Sjećam se još pokoje riječi koju sam naravski naučio kao dijete jer su u obitelji svi govorili slavenski«. Nadbiskupski arhiv Rijeka [dalje NAR], Osnivanje biskupije, dok. 328 (I.III.1926.). Kao što navodi Mile Bogović, Isidoro Sain »hrvatskoga je porijekla, ali je odgajan u talijanskom duhu, a u tom duhu je radio u Rijeci«, usp. »Riječki župnik Ivan Kukanić«, *Sveti Vid. Zbornik* 1 (1995.), str. 230.

³ Korijeni benediktinske prisutnosti u Dajli sežu u srednji vijek nakon kojih samostan postaje biskupski feud, potom vlasništvo obitelji Grisoni. Posljednji potomak te kuće, Franjo Grisoni, oporukom ostavlja 1841. Dajlu opatiji sv. Marije u Pragli (Padova). U grofovskom je kaštelu ta talijanska opatija otvorila 1858. priorat. Tijekom procesa kojim je Austrija gubila teritorije sjeveroistočne Italije, a savojska Italija dovršavala proces svojega ujedinjenja, liberalne savojske vlade u nizu antiklerikalnih mjera dokidaju među ostalim i opatiju u Pragli. Tako se benediktinci iz te velike zajednice sele u Dajlu, u samostan posvećen sv. Ivanu Krstitelju, gdje ostaju sve do 1904. kada se vraćaju u matičnu kuću koju su u međuvremenu morali ponovo kupiti. U istarskoj Dajli ostaje manji broj redovnika sa starješinom neovisnim o Pragli. Početkom 20. stoljeća Dajla je brojila, osim priora, još osam monaha-svećenika i osam laika. Kasnije ih je bilo manje, sve do 1948. kada u samostanu više nema benediktinaca. Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III, Split, 1964., str. 100 – 101.

ekonoma.⁴ O tome da ga je cijenila i lokalna genovska crkvena zajednica, svjedoči nam podatak da mu tamošnji nadbiskupski ordinarijat daje i određene *delikatne* misije i zadaće na teritoriju nadbiskupije. Od 1908. je u samostanu Montevergine kraj Avellina kako bi poradio na jačoj pripadnosti te zajednice njegovoj benediktinskoj kongregaciji. Ondje je magistar novaka, a nakon što je izabran za konzultora generalne kurije, 1913. premješten je u Subiaco. Nakon početka Prvoga svjetskog rata i vojne mobilizacije benediktinskih redovnika, dolazi na čelo te, za Red svetoga Benedikta, opatije od posebnoga povijesnog značaja. Nakon svršetka rata dodatno se uspinje u benediktinskoj hijerarhiji: 22. rujna 1919. postaje opat vizitator, a od 27. studenoga iste godine neočekivano je izabran za opata samostana u Pragli (Padova). Na toj funkciji dočekalo ga je 17. rujna 1922. imenovanje Konzistorijalne Kongregacije za apostolskoga administratora Rijeke i predgrađa.⁵

2.2 Apostolski administrator i biskup

Nakon što je tri godine bio apostolski administrator Rijeke i predgrađa, godinu dana apostolski administrator novouspostavljene Riječke biskupije, papa Pio XI. imenuje Isidora Saina 21. lipnja 1926. prvim riječkim biskupom.⁶ Zaređen je 8. kolovoza 1926. u Rijeci. Biskupsko geslo Isidora Saina bilo je *Omnibus omnia factus* («Svima bijah sve«, 1 Kor 9, 22). Biskupski grb, podijeljen u četiri dijela, sadržavao je riječki gradski grb, tj. jednoglavo orla s vrčem koji nepresušno lije vodu, zvijezdu opatije u Pragli, križ i riječ *Pax* (Mir).

Njegova je zasluga izgradnja crkvenih struktura u gradu na Rječini: dismembrirao je do tada jedinu gradsku župu Uznesenja Marijina nakon čega je grad bio podijeljen u pet gradskih župa;⁷ počeo je graditi nekoliko župnih i filijalnih crkava; s uspjehom je okončao pregovore s talijanskom državom nakon kojih je Pio XI. bulom *Supremum pastorale munus* od 25. travnja 1925. osnovao Riječku biskupiju.⁸ Nova je dijeceza stvorena od 16 župa koje su do tada pripadale senjsko-modruškome, tršćansko-koparskome i ljubljanskome

⁴ Jedan od njegovih učenika prisjeća se razdoblja kada je Sain bio nastavnik benediktinskim novacima: »Vidim još uvijek njegov mršavi lik dok nam je govorio o benediktinskoj askezi. Dok je predavao njegov nutarnji žar izvirao je na licu pretvarajući njegov bljedoliki lik u crvenkastu boju, suhi glas bivao je toplim, cijelo njegovo biće vibriralo je komunicirajući nam svjetlo inteligencije, toplinu srca, darežljivost volje.«; v. Anselmo TRANFAGLIA, »Plasmatore di anime«, u: Luigi Maria TORCOLETTI (ur.), *Il primo vescovo di Fiume*, Fiume, 1926., str. 2 – 3.

⁵ *Acta Apostolicae Sedis*, XIV (1922.) 15, str. 551.

⁶ *Acta Apostolicae Sedis*, XVIII (1926.) 7, str. 252. O crkvenoj situaciji u Rijeci i djelovanju Isidora Saina kao apostolskoga aministratora i potom bskupa riječkoga vidi: Marko MEDVED, »Nastanak Riječke biskupije 1925. godine«, *Croatica Christiana Periodica*, XXXIII (2009.) br. 2, str. 137 – 156; ISTI, »Riječka Crkva i aneksija grada Italiji 1924. godine«, *Problemi Sjevernog Jadrana*, 10 (2009.), str. 71 – 87; ISTI, »La plurinazionale diocesi di Fiume nei primi anni del fascismo«, *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, LXIV (2010.), br. 1, str. 71 – 91; ISTI, »Osnivanje novih riječkih župa 1923. godine«, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, IV – V (2009. – 2010.), str. 115 – 127.

⁷ NAR, Acta, 213/1923. Usp. Marko MEDVED, »Promjene pastoralnih struktura za vrijeme talijanske uprave«, *Riječki teološki časopis*, 14 (2006.) 2, str. 399 – 412.

⁸ *Acta Apostolicae Sedis*, XVII (1925.) 13, str. 519 – 521.

biskupu. Osnovao je malo sjemenište 1926.,⁹ imenovao kanonike u novi Stolni kaptol; osnovao kurijalne urede; razvio Katoličku Akciju.¹⁰

U isti mah odgovoran je i za činjenicu da je usporedno s novim strukturama tekla i njihova talijanizacija: na razne crkvene funkcije imenuje skoro isključivo Talijane. Tijekom njegove uprave iz Rijeke su prognani hrvatski kapucini zajedno s gvardijanom Bernardinom Škrivanićem; župnik Ivan Kukanić; dijelom hrvatske milosrdnice Sv. Vinka Paulskoga; župni upravitelj Drenove Aleksandar Superina. Od 1924. u Rijeci se propovijeda isključivo talijanski, a na liburnijskoj rivijeri hrvatske propovijedi potpuno nestaju do 1931. godine.¹¹

Osim u Rijeci osnovao je i župe u Opatiji, Rukavcu, Brgudu, Podgrajama i Zagorju,¹² na kraju episkopata biskupija je brojila 21 župu.

Godine njegova episkopata opterećene su teškom ekonomskom situacijom (velika kriza na svjetskoj razini 1929.). Sain je aktivno i osobno pomagao potrebitima, više no što bi to zahtijevala uloga biskupa. Siromasi su često dolazili na vrata ordinarijata tražeći i nalazeći pomoć, danju i noću. Sainov tajnik Pietrobono svjedoči kako je broj onih koji su se biskupu osobno obraćali bio u konstantnom porastu te da se u gradu pročulo kako je biskup odredio da vrata kurije za siromahe budu uvijek otvorena.¹³

Njegova povezanost s Istrom došla je do izražaja i zadnjih godina života kada je dugo izbivao iz Rijeke zbog bolesti. Nalazio se često u Dajli te je puno korespondencije pisano upravo iz tog benediktinskog samostana. Moglo bi se stoga reći da je 1930. i 1931. s Riječkom biskupijom upravljano iz Istre.

Na više je načina tijekom svoje desotogodišnje službe u Rijeci Isidoro Sain OSB pokazivao posebnu naklonost prema Redu svetoga Benedikta. Benediktinac Sain na službu je apostolskog administratora pozvan sa službe opata benediktinskog samostana u Pragli kraj Padove. Bio je posebno naklonjen benediktinkama iz Rijeke koje je vrlo često pohadao, vodstvo novouspostavljenog riječkog sjemeništa povjerio je benediktincima, njegovi tajnici i biskupski delegati mahom su bili benediktinci (Benedetto Pietrobono i Arsenio De Nicola). Župu Opatija, koju je utemeljio 1926., Sain je povjerio pastoralnoj

⁹ Poslanica Isidora Saina kleru o osnivanju sjemeništa, 14. rujna 1926. NAR, Poslanice, 2, 4. Usp. Marko MEDVED, »Malo Biskupijsko sjemenište u Rijeci«, u: Aleksandra GOLUBOVIĆ – Iris TIĆAC (ur.), *Vječno u vremenu*. Zbornik u čast prof. dr. sc. Ivana Devčića u povodu 60. obljetnice života, 30. obljetnice profesorskog rada i 10. biskupstva, Zagreb – Rijeka, 2010., str. 269 – 284.

¹⁰ Tijekom 1927. biskup nastoji implantirati Katoličku Akciju po župama. Tijekom njegova episkopata dolazi do oštrog sukoba fašizma i Pija XI. glede odgoja mladih i uloge Katoličke Akcije. Tako i u Riječkoj biskupiji ordinarij, nakon papine enciklike *Non abbiamo bisogno*, piše svome kleru o statusu i ulozi tih struktura. Pismo Isidora Saina župnicima, 21. listopada 1931. NAR, Acta, 143/1931.

¹¹ Usp. M. MEDVED, »Crkvene prilike u Opatiji za vrijeme talijanske uprave«, u: *Opatijske crkvene obljetnice. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Opatiji 17. i 18. studenoga 2006. godine*, G. CRNKOVIĆ (ur.), Opatija, 2008., str. 67 – 74.

¹² Dekret Isidora Saina od 15. siječnja 1929. NAR, Acta, 17/1929.

¹³ Navodno su na vratima biskupske palače izgovarali ove riječi: »Želimo razgovarati s dobrim ocem.« Benedetto PIETROBONO, *In Memoriam di S. Ecc. Rev.ma Mons. Michele Isidoro Sain O.S.B. vescovo di Fiume*. Parole di D. Benedetto Pietrobono O.S.B. in occasione della traslazione della salma alla cattedrale di S. Vito e nel 1 anniversario della sua morte, Subiaco, 1933., str. 8.

skrbi tamošnjih benediktinaca, osiguravši im na taj način stabilniji ekonomski život. Ta je naklonost prema benediktincima prouzročila po interese biskupije dvojbenu odluku o posjedu crkve Navještenja B. D. M. u Opatiji.

Isidoro Sain umire u Rijeci 28. siječnja 1932. Pokopan je najprije na groblju Kozala, a naredne 1933. njegovu posmrtni ostaci su preneseni u katedrali svetoga Vida.

3. Antonio Santin

3.1 *Svećenik porečko-pulski*

Sainov nasljednik na katedrali svetoga Vida također dolazi iz Istre. To je Antonio Santin, rođen u Rovinju 9. prosinca 1895., od Giovannija i Eufemije Rossi, prvi od jedanaestero djece. Obitelj je radnička: otac pomorac i ribar, poslije zajedno sa suprugom uposlenik u mjesnoj tvornici duhana. Antonio pohađa pučku školu u Rovinju, a duhovno mu se zvanje rađa u crkvi svete Eufemije, bivšoj rovinjskoj katedrali. Ekonomske poteškoće ne dozvoljavaju mu put prema svećeništvu, no uz pomoć jednoga svećenika, u Kopru započinje gimnaziju i ulazi u sjemenište gdje nakon osam godina maturira (1915.). Tijekom rata nastavlja studij teologije najprije u Mariboru pa u Stični gdje ga tršćansko-koparski biskup Andrej Karlin redi 1. svibnja 1918. za svećenika. Mladu misu služi 5. svibnja iste godine u Beču. Biskup porečko-pulski Trifone Pederzolli imenuje ga 14. svibnja 1918. kapelanom Krnice s prebivalištem u Mutvoranu. U studenome 1919. biva premješten u Pulu gdje postaje župni vikar. Godine 1923. na Katoličkom Institutu za društvene znanosti u Bergamu dobiva specijalizaciju s tezom »Robovlasništvo u antici i Kristovo djelo u korist robova tijekom prvih stoljeća«. Godine 1931. imenovan je kanonikom pulskoga kaptola, a 1932. postaje katedralnim župnikom svetoga Tome. Djeluje na području odgoja mladih, skrbi za bolesnike i siročad.¹⁴

3.2 *Drugi riječki biskup*

Pio XI. imenuje 10. kolovoza 1933. svećenika Porečko-pulske biskupije Antonija Santina riječkim biskupom. Zaređen je za biskupa 29. listopada u Puli, a ustoličen 11. studenoga 1933. u katedrali sv. Vida.

Njegov petogodišnji riječki episkopat ostaje u sjeni skoro četridesetljetnog upravljanja Tršćanskom biskupijom. Tijekom pet godina upravljanja riječkom dijecezom (1933. – 1938.) učvršćuje biskupijske strukture: proširuje i nadograđuje sjemenište,¹⁵ uvodi

¹⁴ Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze dall'archivio privato*, Trieste, 1996.; ISTI, »Antonio Santin attraverso le carte del suo archivio privato«, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, XLV (nuova serie), 1997., str. 661 – 673; ISTI, *Santin un vescovo solidale. Testimonianze dall'archivio privato*, Trieste, 2000.; ISTI, *La Chiesa, Santin e gli ebrei a Trieste*, Trieste, 2001.; ISTI, *Antonio Santin: un vescovo del Concilio Vaticano Secondo*, Trieste, 2004.; Ettore MALNATI, *Antonio Santin. Un vescovo tra profezia e tradizione (1938-1975)*, Trieste, 2001.; ISTI, *Antonio Santin. Preparare e condividere l'avventura del Concilio*, Trieste, 2002., 2003?; ISTI – Sergio GALIMBERTI (ur.), *Antonio Santin. Lettere pastorali 1939-1975*, Trieste, 2006.; Guido BOTTERI, *Trieste: 1943-1945. Antonio Santin, scritti, discorsi, appunti, lettere presentate*, Udine, 1963.; ISTI, *Antonio Santin*, Pordenone, 1992.

¹⁵ O njegovim zaslugama u nadogradnji riječkoga sjemeništa svjedoči činjenica da su ga njegovi suradnici prozvali »Drugim osnivačem sjemeništa«. NAR, Zapisnici Vijeća za administrativne poslove sjemeništa, 29. studenoga 1935.

biskupijski vjesnik,¹⁶ kadrovski popunjava kurijalne urede i stolni kaptol u koji imenuje i slavenske kanonike, širi biskupijske granice s nekoliko slovenskih župa,¹⁷ reorganizira jedinu autohtonu riječku redovničku zajednicu Kćeri Presvetog Srca Isusova, osniva žensku učiteljsku školu, organizira pastoral radništva, pomaže židovskoj zajednici, organizira župnu katehezu, širi katolički tisak, reorganizira gradske procesije,¹⁸ bori se za zaštitu neradne nedjelje, itd.

Nakon Lateranskih ugovora 1929. slijede tridesete godine koje su nazvane razdobljem »konsenzusa« između katolištva i fašizma.¹⁹ Talijanski je episkopat bio uvjeren kako je moguće poslužiti se fašizmom u cilju »katoličke restauracije« nakon više od pola stoljeća antiklerikalnih liberalnih vlada. U tom sklopu valja promatrati i Santinove godine u Rijeci.

Nakon prisilnog odlaska Luigija Fogara, 16. svibnja 1938. Antonio Santin imenovan je novim tršćansko-koparskim biskupom. Na katedri svetoga Justa ostaje vrlo dugo sve do 1975. godine. Umire 21. ožujka 1981.

3.3 Pitanje odnarođivanja

Crkvena povijest Rijeke tijekom talijanske uprave malo je poznata tema. Do sada je više o tome pisao samo Lavo Čermelj proučavajući episkopat Antonija Santina (1933. – 1938.), baveći se isključivo pitanjem odnarođivanja i to s antiklerikalnih pozicija.²⁰

Počevši od 1934., Santin zahtijeva potpunu latinizaciju liturgije tj. ukidanje šćaveta koji je smatrao zloporabom. Osim toga šalje talijanske svećenike u hrvatske i slovenske župe. Ipak samo je njegov tršćanski period temeljito i dobro proučavan; riječko je razdoblje ostalo nepoznato. Prvi riječki biskup Sain u sjeni je drugoga: o Santinu se je puno pisalo i još uvijek piše. Osobito u vezi s pitanjem odnarođivanja i ulozi Katoličke Crkve u tome, nakon knjiga Lave Čermelja i Gaetana Salveminija.

Interes historiografije prema figuri biskupa Santina može se uočiti od početka pedesetih godina kada ga lijevo usmjereni znanstvenici u Jugoslaviji i Italiji optužuju da je tijekom episkopata u Rijeci i Trstu bio odveć blizak Mussolinijevoj vladi te da ga se stoga može dijelom smatrati odgovornim za odnarođivanje Hrvata i Slovenaca. Te su se kritike pojavile usporedno s prekidom diplomatskih odnosa Beograda i Svete Stolice i dok je Titova Jugoslavija bila u sukobu s Italijom oko pripadnosti područja Trsta. A upravo je u Trstu Santin bio biskupom te se izdigao kao snažna figura osobito tijekom procesa njemačke okupacije i kapitulacije kada je utjelovljivao jedinu vlast. Nakon 1945. snažno se suprotstavio jugoslavenskoj vlasti i općenito komunizmu. Ipak, činjenica da se i nakon pada komunizma nastavlja raspravljati o njegovoj ulozi i odgovornosti u nacionalnome

¹⁶ Prvi broj vjesnika (*Bollettino del Clero della Diocesi di Fiume*) izašao je 1. ožujka 1934.

¹⁷ Dekretom Konzistorijalne Kongregacije od 28. travnja 1934. u sastav Riječke biskupije ulazi još pet župa. *Bollettino...*, I (1934.) 4, str. 1 – 2.

¹⁸ Dekret Antonija Santina od 21. siječnja 1935. *Bollettino...*, II (1935.) 2, str. 4.

¹⁹ Usp. Renzo DE FELICE, *Mussolini il duce. Gli anni del consenso 1929-1936*, Torino, 1974.

²⁰ Lavo ČERMELJ, *Il vescovo Antonio Santin e gli sloveni e croati delle diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria*, Ljubljana, 1953.

pitanju, govori o tome da se ocjene koje su povjesničari prema njemu upućivali tijekom komunizma ne mogu isključivo pripisati ideološkoj isključivosti marksističkih znanstvenika. Neki elementi te kritike i danas se ponavljaju kod hrvatskih i slovenskih svjetovnih i crkvenih povjesničara.²¹

Može se govoriti o oštrim podjelama među historiografima kad je riječ o ocjeni biskupa Santina, i to na više razina. Nacionalna i ideološka podvojenost među povjesničarima dugo je vremena priječila objektivno sagledavanje Santinova skoro polustoljetnog episkopata. Jugoslavenska je historiografija Santina analizirala isključivo kroz prizmu odnarođivanja, dok ostali aspekti njegove redovite biskupske službe (pastoralne inicijative, teološka misao, briga za svećenička zvanja, pitanje upravljanja dijecezom) nisu proučavani. Za razliku od riječkoga episkopata, Santinova višedesetljetna služba u Trstu (1938. – 1975.) je poznata i može se o njoj čitati u više ili manje iscrpnim djelima. Talijanski autori, među kojima i povjesničari po struci, ali ne i crkveni povjesničari, podrobno su opisali cjelokupan njegov biskupski rad.²²

4. Josip Pavlišić

4.1 *Odgov i rad u Istri*

Poveznice između biskupa Antonija Santina, grada Pazina, Pićanske biskupije, Tršćansko-koparske i Riječke biskupije, nalazimo u osobi Josipa Pavlišića. On je drugi riječko-senjski nadbiskup i metropolit; peti biskup otkad je Rijeka postala biskupijskim središtem.

Josip Pavlišić rođen je 28. prosinca 1914. u Srbljanima u župi Stari Pazin. Razdoblje obrazovanja i formacije odvija se u godinama nove talijanske vlasti i fašizma koji sa sobom donosi probleme na jezičnom području pripadnicima slovenskog i hrvatskog naroda. Pučku školu pohađa najprije u selu Heki (1921./1922.), a potom u Bermu (1922./1925.). Pripravnu godinu za početak srednje škole pohađa u Gorici u zavodu *Alojzijevišče* (1925./1926.) gdje je osim talijanskoga, morao svladati i slovenski jezik. Od jeseni 1926. nalazi se u koparskome sjemeništu gdje ostaje do 1934. kada polaže maturu klasične gimnazije. Od jeseni te godine započinje bogoslovne studije u Gorici, koja je kao metropolitansko središte imala središnju bogosloviju osim za svoju nadbiskupiju, za dijeceze Trst-Kopar

²¹ Mile BOGOVIĆ, »Crkva u Rijeci 1945. godine«, *Riječki teološki časopis*, 4 (1996.) 1, str. 162 – 163; Boris GOMBAC, »Tržaško – koprška škofija in Slovenci v času škofa Antona Santina«, *Acta Histriae*, 9 (2001.) 1, str. 257 – 270; Egon PELIKAN, »Slovenci v Julijski krajini in cerkevna oblast v času med obema vojnama«, *Acta Histriae*, 11 (2003.) 2, str. 41 – 56; Lojze ŠKERL, »Santin, Antonio«, *Primorski slovenski biografski leksikon*, Martin Jevnikar (ur.), 13, Gorica, 1987., str. 294 – 297; Ivan GRAH, »Santin, Antonio«, u: *Istarska enciklopedija*, Miroslav Bertoša – Robert Matijašić (ur.), Zagreb, 2005., str. 713 – 714; Božo MILANOVIĆ, *Istra u dvadesetom stoljeću: zabilježbe i razmišljanja o proživljenom vremenu*, I, Pazin, 1992., str. 245, str. 276 – 279.

²² Vidi: Marko MEDVED »Historiografske podjele oko biskupa Antonija Santina« u prvom broju časopisa *Histria*, koji je u tisku. Ondje je i opširan popis bibliografije koja uključuje talijanske, hrvatske i slovenske autore.

i Poreč-Pula. Nakon četverogodišnjeg studija, zaređen je za svećenika 2. travnja 1938. u goričkoj katedrali.²³

Početak pastoralnoga rada mladoga svećenika Josipa Pavlišića događa se istodobno s premještanjem biskupa Antonija Santina iz biskupije Rijeka u biskupiju Trst-Kopar. Od ljeta 1938. Pavlišić preuzima župe Gologorica i Krbune s područnim crkvama u Tupljaku i Grobniku kraj Šušnjevice.

Nakon pola stoljeća, o tome ovako govori: »U Gologorici sam službovao sedam godina. Veoma su mi ostali u dragoj uspomeni ljudi onoga kraja radi svojeg poštenja, marljivosti, radinosti, susretljivosti, odanosti. Naš je dom bio uvijek, tako reći, širom otvoren strankama. Jedan župljanin mi je u šali govorio: velečasni izgleda da vi imate hotel gratis, rijetko kada smo bili bez gostiju, bilo studenata, svećenika, znanaca, rodbine... Godine 1941. primio sam slovenskog svećenika Martina Tavčara kojeg je bio poslao ljubljanski biskup Rožman jer nije mogao zaposliti ga u krajevima zaposjednutima od Nijemaca. [...] Proveli smo zajedno burne dane od 1943.-1945.«²⁴

Njegove prve godine svećeničkoga života vezane su uz zaslužne istarske svećenike Leopolda Jurcu, dr. Ivana Pavića, Tomu Banka, Jušta Filipića, Miroslava Valića. Božo Milanović morao je iz Kringe u Trst, ali njegova je prisutnost u Pavlišićevu životu bila vrlo snažna. On stoji na početku njegove formacije jer ga je 1925. otprovio u Goricu, i na kraju, nakon prezbiterskog ređenja: prije same mlade mise koju je svečano slavio u rodnoj župi, prvu misu nakon ređenja (bez svečanosti) služi u Trstu uz pratnju Bože Milanovića.

U Gologorici ostaje sve do jeseni 1945. kada mu njegov ordinarij tršćansko-koparski Antonio Santin daje zadaću da organizira pazinski kolegij u kojem je kasnije 11. prosinca 1945. i otvoreno sjemenište i u kojem je ovaj postao duhovnikom i ekonomom. Nova jugoslavenska vlast dopustila je da Crkva dobije zgradu za odgoj svećeničkih pripravnika čija je izgradnja započela još prije Prvoga svjetskog rata, a okončana tek dvadeset godina kasnije. U sjemenište su se prijavili najprije daci Tršćansko-koparske biskupije porijeklom Hrvati, za razliku od onih iz Porečko-pulske i Riječke čiji talijanski biskupi nisu podržali otvaranje toga sjemeništa. Antonio Santin podupro je otvaranje sjemeništa za razliku od drugih talijanskih biskupa.

O šestogodišnjem razdoblju u Pazinu, Pavlišić piše: »Kad je 1945. bila vraćena Crkvi zgrada Dječjačkog Doma u Pazinu, sagrađena 1912. godine, a dotjerana 1936.: kad je oblasni Odbor u Labinu predao zgradu Svećeničkom Društvu sv. Pavla za Istru, dana 5. listopada 1945. godine tršćanski biskup Antonio Santin na prijedlog uglednih istarskih svećenika, mene je imenovao ekonomom i duhovnikom istoga sjemeništa, obećavši mi da će nešto kasnije imenovati ravnateljem velečasnog Leopolda Jurcu, župnika iz Trviža. Znajući veoma teške ekonomske okolnosti, prihvatio sam se posla odmah. Ujedno sam upravljao do dolaska u Gologoricu vlč. Zvonka Brumnića i one dvije župe. Ekonomiju

²³ Josip PAVLIŠIĆ, »Sjećanja«, u: Ante SIRONIĆ (ur.), *Neumorni radnik Josip Pavlišić nadbiskup riječko-senjski i metropolita. Zlatomisnik 1938-1988*, Rijeka, 1988., str. 9 – 21.

²⁴ Govor Josipa Pavlišića u Pazinu, 26. rujna 1991. NAR, Prezidijal Pavlišić, fasc. »Homilije i govori«, bez signature.

sjemeništa je sastavljalo ono nešto hrane i pokušva što sam ga imao u Gologorici. Majku staricu morao sam otpremiti k bratu u Srbaljane [...] Studenata bilo je prve godine 56. Polako smo prikupljali profesore, oce franjevce, Barčića, Berarda, Bonefačića, prof. Miru Sironića, Milana Drndića, Marčaca, kasnije Maksa Pelozu, i druge. Kad sam otišao 1952. iz pazinskog sjemeništa u Rijeku i Senj, sjemenište je imalo 16 profesora, 307 učenika i petnaestak osoba u službi, što časnih sestara što djevojaka«. ²⁵

4.2 (Nad)biskup u Senju i Rijeci

Josip Pavlišić imenovan je 13. prosinca 1951. pomoćnim biskupom (s titulom bruzijskoga biskupa) senjsko-modruškome ordinariju Viktoru Buriću koji je osim svojom, upravljao i hrvatskim dijelom Riječke biskupije. Na toj je funkciji obilježio crkvenu povijest Rijeke, Like, Krbave stoga bi bilo preuzetno ovdje opisivati njegov episkopat koji se proteže kroz cijelu drugu polovicu dvadesetoga stoljeća. Navest ćemo samo osnovne podatke.

Došao je na opustošeni teren jer je Drugi svjetski rat razorio tadašnju Senjsko-modrušku biskupiju uništivši oko 70 crkava i župnih kuća, osim zgrade ordinarijata u Senju. Tada je skoro cijeli kler Riječke biskupije izbjegao u Italiju, a prezbiterij senjsko-modruški bio je prepolovljen jer je velik broj svećenika izginuo tijekom rata ili emigrirao u inozemstvo. Bio je neobičan biskup, »narodni čovjek«; »biskup-župnik« u Ogulinu kroz 10 godina, zatim 4 godine u Gospiću.

Stvaranjem Riječko-senjske nadbiskupije, Pavlišić je 27. srpnja 1969. imenovan nadbiskupom koadjutorom s titularnim naslovom nadbiskupa pićanskoga. ²⁶ Upravu nadbiskupije kao administrator preuzima 26. lipnja 1973., a 18. travnja 1974. postaje ordinarij. ²⁷

Teškoće za Crkvu tijekom komunističkoga vremena, osobito pedesetih godina, očituju se i u verbalnim i fizičkim napadima kojima je bio izvrnut 1956. u Čabru prilikom dijeljenja krizme u toj župi senjsko-modruške dijeceze. Prisustvuje zasjedanjima Drugoga vatikanskoga koncila, a potom odredbe istoga primjenjuje u Senjsko-modruškoj i hrvatskim dijelom Riječke biskupije. Sudjeluje u velikim crkvenim slavljinama i euharistijskim kongresima na nacionalnoj i mjesnoj razini, razvija nadbiskupijski list *Zvona* koji je uzdigao iz lokalnih bakarskih okvira; obilježava velike vjerske i povijesne obljetnice (Prvotisak 1983., Metodova godina 1985., Krbavske biskupije 1985./86.). Radi na novom biskupijskom ustrojstvu našega kraja koji će oživjeti zahvaljujući buli Pavla VI. *Ceotu instante* od 27. srpnja 1969. kojom je osnovana Riječko-senjska nadbiskupija i riječka metropolija. Obavljao je važne funkcije na razini Biskupske konferencije Jugoslavije vodeći između ostalih Vijeće za sjemeništa, brigu za apostolat pomoraca, pribivajući mnogim inozemnim zasjedanjima mjesnih biskupa.

Kao što je bio najzaslužniji za otvaranje pazinskoga sjemeništa tako i zasluge za osnivanje riječkog pripadaju njemu. Nakon 20 godina čekanja na građevinsku dozvolu

²⁵ Na ist. mj.

²⁶ *Službeni vjesnik riječko-senjske nadbiskupije*, I (1969.) 1, str. 2 – 3.

²⁷ *Isto*, VI (1974.) 3, str. 41 – 44.

započeo je izgradnju novoga krila koja je dovršena 1988. godine. *Kapitalna ulaganja* nisu bila samo materijalna: osposobio je kvalitetan odgojiteljski kadar od kojih su iznikla čak dvojica biskupa.²⁸

Josip Pavlišić je umirovljen 5. siječnja 1990. kada na katedru sv. Vida sjeda Anton Tamarut. Umirovljenički dani nipošto nisu pasivni. U vrijeme ratnih stradanja stavlja se na raspolaganje Caritasu i prevaljuje nebrojene kilometre dopremajući hranu i lijekove. Na diplomatskom polju kontaktira i prijateljuje s talijanskim demokršćanima, a ima zasluga i u činu našeg državnog priznanja od strane Svete Stolice i Savezne Republike Njemačke.²⁹ Preminuo je u Rijeci 9. prosinca 2005.

5. Zaključak

Veze Crkve u gradu svetoga Vida i istarske Crkve sežu u srednji vijek. U 11. stoljeću Rijeka prelazi iz Pićanske u Pulsku biskupiju pod kojom će ostati sve do kraja 18. stoljeća. Pulski biskupi (mletački podanici) teško dolaze u Rijeku jer austrijski civilni gospodar grada to ne želi, s posljedicom da riječki arhidakon, na čelu zbornoga kaptola, dobiva sve više ovlasti na istarskim prostorima koji sežu do Čićarije. Nakon skoro stoljeća i pol pod biskupom senjsko-modruškim, Rijeka postaje samostalnom biskupijom tijekom talijanskoga fašizma.

Sveta Stolica šalje 1922. u Rijeku za apostolskoga administratora Istranina, Isidora Saina, benediktinskoga opata, rodom iz župe Novigrad. Nakon aneksije grada Kraljevini Italiji (1924.), on će 1925. uspješno privesti kraju pregovore s državom oko stvaranja samostalne dijeceze kojoj će postati prvim biskupom (1926. – 1932.). Njegove su zasluge stvaranje biskupijskih struktura (sjemeništa, stolnoga kaptola, biskupijske kurije), novih gradskih i izvangradskih župa, gradnja župnih crkava, razvoj Katoličke Akcije, itd. Istodobno tijekom njegova episkopata hrvatski i slovenski svećenici napuštaju biskupiju te je provedena potpuna talijanizacija liturgije i pastorala u riječkome gradskom dekanatu. S obzirom da veći dio 1930. i 1931. zbog bolesti provodi u Dajli, može se reći da se tada Riječkom biskupijom upravljalo iz Istre.

Drugi biskup kojeg Pio XI. šalje u Rijeku također je iz Istre. Svećenik porečko-pulski Antonio Santin imenovan je za riječkoga biskupa 1933. i vodi riječku mjesnu Crkvu kroz razdoblje od pet godina. On učvršćuje biskupijske strukture: proširuje i nadograđuje sjemenište, uvodi biskupijski vjesnik, kadrovski popunjava kurijalne urede i stolni kaptol u koji imenuje i slavenske kanonike, širi biskupijske granice s nekoliko slovenskih župa, itd. Hrvatska i slovenska historiografija zamjera mu odgovornost u politici odnarođivanja koju je tadašnji režim provodio protiv Hrvata i Slovenaca: počevši od 1934., zahtijeva potpunu

²⁸ »Već krajem šezdesetih, a posebno tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina, poslao je veći broj mladih bogoslova i svećenika na studije u Rim. Oni su, postigavši najviše akademske stupnjeve, po povratku preuzeli razne službe, ne samo u sjemeništu i Riječko-senjskoj nadbiskupiji, nego i šire. Dvojica od njih postali su i biskupi«; v. Ivan DEVČIĆ, »Izvanredan biskup u izvanrednom vremenu«, u: ISTI – Emil SVAŽIĆ (ur.), *Istini i ljubavi. Zlatni biskupski trag*, Rijeka, 2002., str. 174.

²⁹ *Isto*, str. 175.

latinizaciju liturgije tj. ukidanje šćaveta koji je smatrao zloporabom; šalje talijanske svećenike u hrvatske i slovenske župe.

Crkva u Rijeci u poslijeratnim godinama također je povezana s jednim istarskim svećenikom, Josipom Pavlišićem, rođenog u Srbljanima, župa Stari Pazin. Ordinarij Santin dao mu je zadaću da organizira pazinsko sjemenište koje je otvoreno 11. prosinca 1945. i u kojem je postao duhovnikom i ekonomom. Josip Pavlišić imenovan je 13. prosinca 1951. pomoćnim biskupom senjsko-modruškome ordinariju Viktoru Buriću koji je osim svojom, upravljao i hrvatskim dijelom Riječke biskupije. Na toj je funkciji obilježio pola stoljeća crkvene povijesti Rijeke, Like, Krbave. Došao je na opustošeni teren jer je Drugi svjetski rat razorio tadašnju Senjsko-modrušku biskupiju uništivši oko 70 crkava i župnih kuća, osim zgrade ordinarijata u Senju, a skoro cijeli kler Riječke biskupije izbjegao je u Italiju. Pavlišić je 27. srpnja 1969. imenovan nadbiskupom koadjutorom s titularnim naslovom nadbiskupa pićanskoga. Upravu nadbiskupije kao administrator preuzima 26. lipnja 1973., a 18. travnja 1974. postaje ordinarij. On je drugi riječko-senjski nadbiskup i metropolita; peti biskup po redu otkad je Rijeka postala biskupijskim središtem. Josip Pavlišić je umirovljen 5. siječnja 1990., a umire 9. prosinca 2005. u Rijeci. Poveznice između biskupa Antonija Santina, grada Pazina, Pićanske biskupije, Tršćansko-koparske i Riječke biskupije, nalazimo u osobi Josipa Pavlišića.

U kronotaksi mlade Riječke biskupije Istrani zauzimaju prevažnu ulogu. Od sedam dosadašnjih biskupa (nadbiskupa), čak su trojica iz Istre.

SAŽETAK

Istrani na riječkoj biskupskoj katedrali

U kronotaksi mlade Riječke biskupije Istrani zauzimaju važnu ulogu. Od sedam dosadašnjih biskupa (nadbiskupa), čak su trojica iz Istre. Isidoro Sain (Izidor Šajn), benediktinac iz Zidina kraj Novigrada, vodio je riječku apostolsku administraturu te je nakon uspostave biskupije 1926. godine postao prvim biskupom. Paralelno s uspostavom biskupijskih struktura, stvaranjem novih župa, izgradnjom crkava teče i proces talijanizacije prezbiterija nove dijeceze te nametanja talijanskoga jezika u župama Rijeke i Liburnije. Nakon njega, 1933. godine Sveta Stolica u Rijeku šalje Antonija Santina rodnom iz Rovinja, svećenika Porečko-pulske biskupije. Tijekom njegova episkopata, uz učvršćenje dijecezanskih struktura, još će se više zaoštriti odnosi između talijanske hijerarhije i slavenskoga (slovenskoga i hrvatskoga) klera. Nakon rata Josip Pavlišić, svećenik tršćansko-koparske biskupije, rodnom iz Srbljana (župa Stari Pazin), 1951. je imenovan pomoćnim biskupom senjsko-modruškim. Nakon stvaranja Riječko-senjske nadbiskupije postaje nadbiskup koadjutor, a 1974. ordinarij. U teškim prilikama upješno vodi i obnavlja površinom veliku, a klerom siromašnu dijecezu sve do 1990. godine.

SUMMARY

Istrians on the Cathedra of the Bishops of Rijeka

Istrians have had an important role in the chronotaxis of the young Diocese of Rijeka. Of the seven bishops (archbishops) to date, three came from Istria. Isidoro Sain (Izidor Šajn), a Benedictine from Zidine near Novigrad, ran the apostolic administration of Rijeka and became the first Bishop of Rijeka after its establishment in 1926. Parallel to the establishment of diocesan structures, creation of new parishes and construction of new churches, there was the process of italianisation of the presbyters of the new Diocese and imposition of the Italian language in the parishes of Istria and Liburnia. He was succeeded in 1933 when the Holy See sent Antonio Santino, born in Rovinj, who was priest of the Diocese of Poreč and Pula. During his episcopate, parallel with the strengthening of diocesan structures, the relations between the Italian hierarchy and the Slavic (Slovenian and Croatian) clergy degraded even more. In the post-war period, Josip Pavlišić, a priest of the Diocese of Trieste and Koper, born at Srbljani (Parish of Stari Pazin), was appointed Assistant Bishop of Senj and Modruš in 1951. After the creation of the Archdiocese of Rijeka and Senj, he became the Coadjutor Archbishop and then Ordinary in 1974. In those harsh times he proved successful in managing and renewing a diocese large in surface area but poor in clergy until 1990.

RIASSUNTO

Gli Istriani presso la cattedra episcopale di Fiume

Nella cronologia della giovane Diocesi di Fiume un ruolo importante appartiene agli Istriani. Fra i sette vescovi (arcivescovi), ben tre provengono dall'Istria. Isidoro Sain (Izidor Šajn), un benedettino da Zidine presso Cittanova, dirigeva l'amministrazione apostolica di Fiume e dopo la costituzione della diocesi diventò il suo primo vescovo nel 1926. Contemporaneamente all'istituzione delle strutture diocesane, la formazione di nuove parrocchie e la costruzione delle chiese, accadeva il processo d'italianizzazione del presbitero della nuova diocesi e d'imposizione della lingua italiana nelle parrocchie di Fiume e della Liburnia. Dopo di lui, nel 1933 la Santa Sede invia a Fiume Antonio Santin, rovignese d'origine, un sacerdote dalla Diocesi di Parenzo e Pola. Durante il suo episcopato con il rafforzamento delle strutture diocesane, deterioreranno ancora di più le relazioni tra la gerarchia italiana ed il clero slavo (sloveno e croato). Nel dopoguerra Josip Pavlišić, sacerdote della diocesi di Trieste e Capodistria, nato a Srbljani nella parrocchia di Pisino Vecchio, nel 1951 fu nominato assistente vescovo della Diocesi di Segna e Modruš. Dopo la formazione dell'arcidiocesi di Fiume e Segna diventa arcivescovo coadiutore, e nel 1974 ordinario. Ha gestito con successo e ha ricostruito nei tempi difficili una diocesi su un vasto territorio, ma con pochi sacerdoti, fino al 1990.